

вів хлопчиком відомий дніпропетровський красзнавець А. Стародубов (1909–1979). З 11 до 20 травня 1919 р. головне місце в його щоденних записках займає інформація про григор'євське повстання: взяття повстанцями П'ятихаток, перестрілки в Катеринославі, ультиматум Григор'єва, підхід підкріплення до більшовиків, похорони жертв, які загинули в боротьбі з Григор'євим [43, 34–35].

Іншим видом наративних джерел є листування, різноманітне за своєю тематикою, формою і стильовими особливостями. Листування, що має відношення до особи Н. Григор'єва та григор'євського руху, можна поділити на підвиди: а) листування військового командування; б) листування з політичними діячами; в) особове родинне листування. В основному, це листування відоме за публікаціями мемуарів і збірників документів. Так, чимало листів, донесень, телеграм вміщено у спогадах В. Антонова-Овсієнка.

Отже, наративні джерела містять важливу інформацію для вивчення постаті Н. Григор'єва та григор'євщини. Завдяки наративним джерелам, можна розкрити життєвий шлях і світоглядні орієнтири, психологічний та політичний портрет Н. Григор'єва, особливості описуваного часу, створити більш-менш об'єктивну картину григор'євського повстанського руху.

1. Горак В.С. Григор'євський повстанський рух у контексті громадянської війни на Півдні України в 1918–1919 рр. – К., 2013.
2. Мишина А. Н.А. Григорьев – атаман повстанцев Херсонщины // *Новый исторический вестник*. – 2007. – № 1.
3. Мишина А. Два вождя крестьянского повстанческого движения периода Гражданской войны (сравнительный анализ биографий Н.И. Махно и Н.А. Григорьева) // *Клио*. – 2008. – № 1.
4. Мишина А. Атаман Григорьев и повстанческое движение в Херсонской губернии // *XX век в российской истории: проблемы, поиски, решения*. – М., 2010. – Вып. 1.
5. Горак В.С. Григор'євський повстанський рух (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): питання історіографії // *Укр. іст. журн.* – 2013. – № 2.
6. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій // *Науковий вісник Львівського університету. Серія журналістика*. – 2007. – Вип. 30.
7. Троцький Л. Как вооружалась революция: на военной работе. – М., 1924. – Т. 2. – Кн. 1.
8. Троцький Л. Речь на рабочем митинге в Киеве 20 мая 1919 г. // *Известия Всеукраинского ЦИК*. – 1919. – 22 мая.
9. Ленин В.И. О современном положении и ближайших задачах Советской власти // *Полное собрание сочинений: в 55 т.* – Т. 39.
10. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. – Х., 1920.
11. Раковский Х. Борьба с бандитизмом. – Х., 1921.
12. Відділ стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ВСРВ НБУВ). – Колекція листівок. – № 1142.
13. ВСРВ НБУВ. – Колекція листівок. – № 1144.
14. [Григорьев А.]. Письмо брата Атамана Григорьева – Александра Григорьева к крестьянам и рабочим Украины. – О., 1919.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 265.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 154.
17. Сергеев А. Рост и падение Атамана Григорьева // *Деревенская жизнь: Орган уездного комитета Коммунистической партии Украины (большевиков) (Контотп)*. – 1919. – № 29.
18. Павлов П. Григорьев и григорьевщина // *Родина*. – 1919. – № 9.
19. З Миколаєва // *Республіканець (Щоденна газета). Орган Штабу Республіканських Військ на Катеринославіщині*. – 1918. – Ч. 11. – 22 грудня.

20. В Григорьевской столице // *Наш голос. Орган главного комитета Р.С.Д.Р.П. на Украине и Харьковского комитета Р.С.Д.Р.П.* – 1919. – № 113. – 29 мая.
21. Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ: Док. і мат. / Упор.: В. Верстюк, В. Скальський, Я. Файзулін. – К., 2011.
22. Божко О. Генерал-хорунжий армії УНР. Невідома автобіографія Ю. Тютюнника // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. – 1998. – № 1/2.
23. Тютюнник Ю. В борьбе против оккупантов // *Черная книга. Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918–1919 гг.* – [X.], 1925.
24. Дорошенко М. Стежками Холодноярськими. – Філадельфія, 1974.
25. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К., 2003.
26. Риндик С. Отаман Григор'їв // *Прометей*. – 1960. – 24 березня.
27. Антонов-Овсієнко В. В боротьбі за Радянську Україну // *Літопис революції*. – 1931. – № 3; 1932. – № 1–2.
28. Антонов-Овсієнко В.А. Записки о гражданской войне. – М.; Л., 1932. – Т. 3.
29. Антонов-Овсієнко В.А. Записки о гражданской войне. – М.; Л., 1933. – Т. 4.
30. Затонский В. Водоворот (Из прошлого) // *Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне*. – М., 1963.
31. Щаденко Е.А. Григорьевщина // *Гражданская война 1918–1921*. – М., 1928. – Т. 1.
32. Анулов Ф. Союзный десант на Украине // *Черная книга...*
33. Ряппо Я. Революционная борьба в Николаеве (воспоминания) // *Летопись революции*. – 1924. – № 4.
34. Григорьевщина // *Годы борьбы. 1917–1927: Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиньковщине*. – Зиньковск, 1927.
35. Азарх Р. Григор'євщина (Уривок із книги «Син мій») // *Червоний шлях*. – 1928. – № 8.
36. Коломиец Н. Воспоминания о революционной борьбе в Елисаветграде в 1917–1919 гг. // *Летопись революции*. – 1922. – № 1.
37. Кирпотин В.Я. Ровесник железного века: мемуарная книга. – М., 2006.
38. Держархів Херсонської обл. – Ф. Р.1925. – Оп. 1. – Спр. 679.
39. 1918-й год на Украине / Сост. С. Волкова. – М., 2001.
40. Деникин А.И. Очерки русской смуты. – Т. V: Вооруженные силы Юга России. – Берлин, 1926.
41. Fest W. Nikolajew, der letzte deutsche Posten am Schwarzen Meer. – Duisburg, 1919.
42. Винниченко В. Щоденник. – Т. 1: 1911–1920. – Едмонтон; Н.-Й., 1980.
43. Стародубов А.Ф. Записки очевидца: дневник: в 2 кн. – Кн. 1: Катеринослав 1918–1923 гг. – [Д.], 2001.

Prykazyuk O.O. Nykyphor Hryhoriev and hryhoriev's rebel movement: narrative sources. The author investigates the potential of narrative sources (journalism, information and analysis periodicals, memoirs, diaries and epistolary texts) for the examination of N. Hryhoriev and headed by him rebel movement.

Key words: N. Hryhoriev, hryhoriev's rebel movement, narrative sources.

В. В. Жигло

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ
НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ
ЗБИТКІВ І ЗЛОЧИНІВ, ЗАПОДІЯНИХ
НІМЕЦЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ:
ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБЕРІГАННЯ, ДЖЕРЕЛЬНА
КРИТИКА, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

У статті аналізується комплекс архівних документів, який сформувався внаслідок діяльності т. зв. Української надзвичайної комісії зі встановлення збитків і злочинів, заподіяних німецькими загарбниками. Прослідковано основні етапи його формування, особливості концентрації в архівних установах країни, а також джерельні можливості.

Ключові слова: архівні установи, Українська надзвичайна комісія, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, окупація.

Німецький окупаційний режим призвів до надзвичайно важких людських та економічних втрат. Згідно з розробленим у Німеччині планом «Ост», європейська територія СРСР повинна була бути позбавлена більшості місцевого населення та заселена німецькими колоністами. Її планувалося використовувати як сировинний придаток Третього рейху. Протягом усієї окупації німці послідовно впроваджували цю політику.

Від початку визволення України, радянська влада організувала облік людських і матеріальних втрат, які були заподіяні окупаційним режимом. Ця робота була покладена на Українську республіканську надзвичайну комісію зі встановлення збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками (далі – УРНК), створену 1942 р. Її документи, які зберігаються у центральних державних архівних установах України, є важливим джерелом для вивчення та підрахунку людських та економічних втрат України протягом Другої світової війни. Метою цієї публікації є аналіз особливостей концентрації та архівного зберігання документів УРНК, а також визначення їх інформаційного потенціалу для можливості подальшого встановлення масштабів збитків, які принесла німецька окупація України у 1941–1943 рр. Документи УРНК були об'єктом окремих архівних публікацій як у радянські часи [1], так і на сучасному етапі [2], проте, комплексного дослідження принципів їх концентрації, фондування та інформаційного потенціалу до сьогодні не проводилося.

УРНК була створена згідно постанови Президії РНК СРСР від 2 листопада 1942 р. [3, 2]. Постановою РНК СРСР № 299 від 16 березня 1943 р. було затверджено Положення про роботу УРНК [4, 2–4]. Загальне керівництво її роботою покладалося на першого секретаря КП(б)У М. Хрущова. До складу УРНК входив також голова Раднаркому УРСР (Л. Корнієць) і керівник республіканського НКВС (В. Сергієнко). УРНК складалася з кількох відділів: промисловості, сільськогосподарства, соціально-культурних закладів [5, 5]. На місцях створювалися, як представництва УРНК, обласні та районні надзвичайні комісії. До керівництва обласних комісій входили: секретар обкому (голова), представник обласного виконкому та керівник місцевого управління НКВС. Таким чином, склад обласних надзвичайних комісій (далі – НК) копіював на місцевому рівні республіканський склад.

У положенні про роботу, перед УРНК ставилися такі завдання: 1) облік злочинів окупантів проти громадян, колгоспів, підприємств та установ республіки; 2) облік матеріальних збитків, які завдали німці радянським громадянам; 3) координація роботи всіх радянських державних органів, що проводили облік збитків (наприклад комісії окремих наркоматів); 4) виявлення осіб, які вчинили злочини у період окупації [4, 3]. Для виконання цих завдань співробітники УРНК збирали й інколи публікували матеріали, складала акти окремих злочинів. Вони мали право допитувати свідків й вести попередню слідчу діяльність, результати якої використовували представники НКВС УРСР, на яких покладалася обов'язок безпосередньо вести слідство. Облік економічних збитків УРНК проводила також через республіканські народні комісаріати. Останні також створювали комісії для встановлення збитків у певній галузі економіки, а відповідні дані спрямовувалися до УРНК. Його обласні відділи складали акти про окремі злочини, на основі яких, узагальнювалися дані про втрати області під час окупації, а звіти надсилалися до центральних органів влади. В обласних державних архівах залишалася більшість первинних ма-

теріальних доказів злочинів – фотографії, протоколи допитів тощо, а також первинні акти [4, 57]. Їх об'єднували у фонди обласних відділів УРНК. Причому актово-документацію про економічні злочини, як правило (але не завжди), відокремлювали від актів про репресії. Акти обласних комісій в основному структурували по районах, містах і селах, в яких вони були укладені.

В архівних установах України відклався великий пласт документів державних комісій, що займалися розслідуванням злочинів окупантів проти населення, а також обліком, заподіяних ними, економічних та інших збитків. Документація комісій містить відомості про гуманітарні та економічні злочини окупаційної адміністрації, тому її за змістом можна умовно поділити на дві групи: облікова документація гуманітарних злочинів та економічних збитків.

На сьогодні документи УРНК зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та у державних архівах областей. В останніх знаходяться документи обласних відділів УРНК. Документи УРНК містяться у фонді № 3538 ЦДАВО України (89 справ фонду об'єднані в одному описі). Більшість справ фонду становлять загальні дані про злочини німецьких військових у різних областях України. Ці дані носять вторинний характер, оскільки були складені на основі чисельних актів на окремі злочини, які надійшли із обласних НК. Хронологічно ці підсумкові акти належать до періоду січня–лютого 1944 р., коли обласні комісії закінчили роботу зі встановлення масштабів німецьких злочинів. Документи УРНК містять досить одноманітну джерельну інформацію, зокрема списки злочинців, з вказівкою їх особових даних та характеру злочинів [6, 4–37], підсумкові відомості щодо людських втрат областей [7, 13]. У ЦДАВО України схожа підсумкова актова документація наведена в основному у вигляді копій (або витягів), оригінальні акти зберігаються у державних архівах областей.

Крім актової документації, серед справ фонду № 3538 знаходяться постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У про створення УРНК, її кадровий склад, структуру, завдання, функції її обласних відділів, методичні рекомендації щодо обліку злочинів [8, 1–6]. Крім того, у документах фонду містяться директиви, вказівки та розпорядження УРНК, які спрямовувалися до її обласних відділів. Ці директиви, в основному, стосуються порядку проведення обліку злочинів фашистів проти населення та підрахування заподіяних ними економічних збитків.

Таким чином, більшість справ фонду № 3538 складають справи, в документах яких знаходяться підсумки роботи УРНК, а також службове листування між УРНК та її обласними відділами. У фонді зберігаються також акти обліку матеріальних втрат областей УРСР від окупації. Ці документи містять досить повну джерельну інформацію про роботу комісії, її структуру та керівництво, а також порядок і методику проведення обліку німецьких репресій (головним джерелом з цього питання є службове листування з обласними НК). Щоправда, на наш погляд, недостатньо розкриваються документами фонду особливості співпраці УРНК з партійними комісіями, які створювалися при обкомах та діяли в областях. Ці комісії звітували не перед УРНК (хоча користувалися її матеріалами), а перед відповідними відділами (секторами) ЦК КП(б)У. Загалом, різниця у завданнях і повноваженнях державних, партійних комісій стає зрозумілою лише після систематичного аналізу інформації їх документів. Перші безпосередньо займалися обліком людських та

економічних втрат, заподіяних окупаційним режимом, інші використовували їх, здебільшого, для агітаційної роботи. З документів фонду не зовсім зрозумілим є й порядок взаємин УРНК і окремих наркоматів. Цю сторону процесу підрахування збитків, заподіяних окупаційним режимом, висвітлює, в основному, актова документація РНК УРСР.

Дані про злочини нацистів в окремих областях УРСР у справах фонду № 3538 надто загальні. Джерельна інформація документів не повністю висвітлює картину німецьких репресій проти мирного населення. Зокрема згадуються лише поодинокі випадки масових вбивств, розстрілів хворих у лікарнях (особливо масові вбивства психічно хворих), мало інформації про масові страсти в окремих селах та невеликих містах областей. У фонді комісії зберігалися документи, в яких містилися лише загальні дані про втрати мирного населення. Більш детальні відомості представлені в актах обласних НК, які містяться в держархівах областей.

Документація УРНК, її обласних і районних відділів оформлялася на якісному папері, з дотриманням правил офіційного діловодства – зазначенням дати оформлення справи, відповідальних осіб та організацій за її створення. В актових джерелах завжди зазначалася структура комісії, яка складала акт. Наприклад, до складу обласних надзвичайних комісій входили представники партійної влади (зокрема секретарі обкомів) та влади державної (як правило, голови обласних виконавчих комітетів) [9, 57]. Крім того, безпосередню слідчу діяльність (виявлення фактів звірств окупантів, допити звинувачених і свідків) проводили представники НКВС (групи з 2–3 осіб), роботою яких керував начальник місцевого управління НКВС [9, 58].

Більшість документів УРНК та її обласних відділів машинописні, але текст не завжди добре читається. Написані від руки документи прочитати ще важче, оскільки чорнила часто вицвітали, а текст, написаний олівцями, згасає. Написані ручкою й олівцем рукописні акти сільських комісій та комісій окремих підприємств виходили в основному на канцелярському папері, іноді на аркушах із зошитів. Інші матеріали (аркуші газет, бланки тощо) майже не використовувалися. Актובה документація (особливо результати судово-медичних експертиз) часто супроводжувалася фотографіями місць масових розстрілів, розкопаних могил тощо. Якість фотографій не завжди задовільна. Інколи взагалі не можна розглянути зображення.

Первинними відносно актових документів УРНК є акти обласних НК, які зберігаються у державних архівах областей. Вони значно конкретизують підсумкові дані, наведені в облікових документах УРНК. Як правило, акти обласних НК у державних архівах областей розміщені у фондах, які носять відповідну назву («Обласна комісія з розслідування злочинів нацистських загарбників»). Внутрішньфондова структура справ комісій також є різною. У більшості обласних держархівів (наприклад, Харківської, Донецької, Чернігівської, Луганської областей) акти об'єднані в окремі справи за районами, де були складені [10].

Найбільш інформативно цінними є підсумкові акти по областях та обласних центрах [напр.: 11–13]. У них містяться реєстри німецьких злочинів, у тому числі списки вивезених громадян на примусові роботи до Німеччини, а також наведені акти найбільш жорстоких злочинів окупантів, наприклад, розстріл поранених бійців і офіцерів РСЧА у Харкові, в госпіталі по вул. Трінклера, 5 [11, 44–58], або масове вбивство мешканців Чернігова в урочищах Криволевщина та Малееврів тощо [14, 1]. В актах охарактеризовані місцеві

ходження братських могил, вік убитих, спосіб убивства. Також наведені фотографії могил, допити свідків злочинів, висновки судово-медичних експертиз щодо характеру смерті осіб [15; 16]. Серед справ з підсумковими даними розслідування злочинів наведені статистичні таблиці з даними про кількість знищеного населення (часто вони містять поіменні списки вбитих). Іноді наведені факти масових вбивств не лише німецькими військовими, а й солдатами країн-сателітів Німеччини, зокрема Угорщини [17]. Інколи у цих справах наводяться і протоколи допитів підозрюваних у масових вбивствах (такі види документів найбільш розповсюджені серед діловодства Чернігівської та Сталінської НК [18]). Ці загальні дані склалися обласними НК на основі актових документації, яка надійшла із окремих населених пунктів. Останні складають найбільший документальний комплекс щодо розслідування німецьких злочинів проти населення.

Відмітимо, що документи обласних комісій містять у цілому вичерпну інформацію як про окремі найжорстокіші злочини проти населення, так і загальну картину німецьких репресій. У розпорядженні науковців є загальні та поіменні списки жертв масових вбивств по всіх областях та обласних центрах ЗВУ, більшості районів, районних центрів, окремих населених пунктів. Гірше розкритий процесуальний бік роботи комісій. Лише у випадку з документацією Сталінської та частково Чернігівської НК наведені дані щодо її поточної роботи, зокрема стенограми допитів свідків злочинів та самих злочинців [19]. Також документи обласних комісій не дають повної картини щодо їх структури (під час вивчення цього питання, бажано аналізувати фонд УРНК у ЦДАВО України), керівного складу, стосунків з обласними органами виконавчої влади. Зазначимо також, що іноді під сумнів можна поставити і цифри людських втрат окремих областей та населених пунктів. Не всі місця масових заховань жертв німецьких репресій були знайдені на момент роботи комісії. Через це відомості щодо кількості знищеного мирного населення до сьогодні лишаються неповними.

Таким чином, документи обліку злочинів окупантів проти місцевого населення зберігаються як у центральних, так і обласних державних архівах. Головним писемним джерелом вивчення репресій нацистів проти населення є документація радянських державних комісій, головною з яких була УРНК. На нашу думку, більш інформативними є архівні документи державних архівів областей. Документи УРНК у ЦДАВО України висвітлюють радше методику підрахунку жертв німецьких репресій та надають загальні відомості щодо кількості цих жертв. У той же час документи обласних архівів містять дані щодо людських втрат кожної області окремо. У державних архівах областей основними фондами з обліковою документацією є або фонди обласних НК, або (як у випадку з Держархівом Харківської обл.) фонди комісій зі сприяння УРНК, які безпосередньо проводили облік людських втрат. Незважаючи на досить високий рівень організації обліку втрат серед місцевих мешканців, все ж архівні документи УРНК не дають повної інформації про масштаби репресій окупантів. Їх підрахунки тривають і сьогодні. Тому до цифр, наведених в облікових документах другої половини 1940-х рр. треба ставитися досить критично, як до неповних та не достатньо вірогідних у джерельному вимірі.

Ще однією тематичною групою документів УРНК є актова документація, в якій зафіксовані економічні збитки, заподіяні окупаційним режимом. УРНК була головною установою, яка займалася обліком економі-

чних збитків, що завдали республіці німецькі окупанти. Вона об'єднувала та узгоджувала роботу наркоматів щодо обліку збитків відповідних галузей економіки. Встановлення економічних збитків УРНК здійснювала через свої обласні відділи, які збирали дані про економічні збитки, шляхом співпраці зі спеціальними комісіями, що створювалися кожним підприємством і колгоспом. До цих комісій входили профспілкові діячі підприємства, відповідальні працівники, співробітники бухгалтерії. Комісії фіксували розмір збитків двома актами. Один із них залишався на підприємстві, інший (у двох копіях) спрямовувався до обласного представництва УРНК та відповідного наркомату. Таким чином, збитки підприємств фіксували обласні відділи УРНК, які направляли до УРНК загальні дані про втрати тих чи інших галузей областей. Обсяг збитків фіксували і народні комісаріати республіки. Працівники наркоматів, на основі актів, які надходили з місць, складали загальні звіти про втрати тієї чи іншої галузі народного господарства. УРНК, на основі отриманих даних, складали власні звіти про загальні економічні втрати республіки до НДК СРСР та Державно-планової комісії при РНК УРСР. Тому на сьогодні документи обліку економічних збитків від окупації містяться у ЦДАВО України, фондах УРНК, наркоматів, Раднаркому УРСР та Державно-планової комісії УРСР. Облікові документи знаходяться на зберіганні й у державних архівах областей, передусім, у фондах обласних відділів УРНК, а також у фондах обкомів і виконкомів.

У фонді № 3538 УРНК ЦДАВО України документи містять лише загальні дані щодо втрат різних галузей економіки республіки. Всі документи обліку економічних збитків зберігаються у справах №№ 13–23, де міститься актова документація, що фіксує втрати окремих галузей економіки – сільського господарства, важкої та легкої промисловості, міської інфраструктури тощо. У справі № 27 містяться відомості про збитки в народному господарстві УРСР, з узагальненими даними про стан народного господарства після визволення України від німецьких окупантів. Вони, певно, готувалися для НДК СРСР. Крім даних з економічних збитків УРСР загалом, у документах УРНК міститься інформація про матеріальні втрати окремих областей (наприклад, Сталінської [20], Ворошиловградської [21], Харківської [22], Чернігівської [23], Сумської [24]). У документах цих справ презентовані лише загальні відомості. Так, по кожній галузі народного господарства наводяться грошові збитки в тисячах карбованців та види знищеного майна. В окремих справах фонду № 3538 містяться дані щодо втрат окремих галузей господарства областей, з характеристикою стану найбільших підприємств області та міста тощо.

Більш детальні дані про економічні збитки областей, відомості про конкретні знищені об'єкти промисловості та сільського господарства не містяться у справах фонду УРНК у ЦДАВО України, а зберігаються в держархівах областей. Таким чином, у фонді № 3538 містяться лише загальні відомості, які вважалися важливими для широкого планування відбудови економіки. Необхідно, проте, зазначити, що головним джерелом вивчення економічних збитків України у роки війни є не документи УРНК, а документи інших державних структур УРСР, серед яких зазначимо архівний фонд РНК УРСР у ЦДАВО України (ф. 2), Державно-планової комісії при Раді міністрів УРСР (ф. 337), фонди окремих міністерств (народних комісаріатів) УРСР (наприклад, фонди Міністерства сільського господарства (ф. 27), промисловості та будівельних

матеріалів (ф. 4903), м'ясо-молочної промисловості (ф. 4481), харчової промисловості (ф. 4491), охорони здоров'я (ф. 342, оп. 14) та ін. Джерельна інформація документів цих міністерств значно конкретизує ті узагальнені відомості, що містилися у документах УРНК, РНК УРСР та Держплану УРСР.

Таким чином, документи центральних органів виконавчої влади УРСР лише у загальних рисах характеризують матеріальні збитки республіки, завдані окупаційним режимом. Ці дані є достатньо повними та вичерпними. Партійне й державне керівництво СРСР та УРСР приділяло велику увагу врахуванню збитків від окупації для того, щоб, по-перше, вимагати від Німеччини відповідної компенсації, а по-друге, для належного планування відбудови та подальшого розвитку економіки, по-третє, з агітаційною метою. Тому відомості, наведені у фондах УРНК, наркоматів, Раднаркому, Держплану УРСР є достатньо достовірними та вичерпними. Проте, для розуміння втрат саме конкретних областей (у нашому випадку п'яти північно-східних областей УРСР) доцільно використовувати також джерельну інформацію архівних документів обласних архівів, які конкретизують відомості, що містяться у фондах ЦДАВО України. В обласних архівах документи обліку економічних втрат, як правило, знаходяться у тих же фондах, що й документи обліку злочинів окупантів (обласних НК). Здебільшого, вони структуровані за районами області й обласного центру. При цьому у кількох справах зібрані актові документи, які фіксували злочини німців проти життя громадян. Ряд справ об'єднують актові документи про майнові втрати мирного населення, акти про втрати підприємств і галузей економіки.

Отже, обсяг економічних збитків УРСР у цілому та ЗВУ зокрема розкриваються у документах значно більшої кількості фондів, ніж відомості про людські втрати. Підрахунки втрат народного господарства проводила не тільки УРНК, а й чисельні комісії, які створювалися на окремих підприємствах. Всі вони були підзвітні УРНК, яка своєю чергою, звітувала перед Держпланом УРСР. Обліком втрат відповідних галузей народного господарства займалися й окремі наркомати, документи яких також зберігаються у фондах ЦДАВО України. Документи обласних відділів НК та виконкомів значно деталізують та конкретизують облікову документацію центральних установ УРСР. Вони фіксують не лише безпосередньо втрати економіки (промисловості, сільського господарства), а й масштаби знищення та пограбування окупантами культурних надбань окремих областей. Результати роботи УРНК та комісій окремих наркоматів використовувалися як під час планування розвитку та відбудови господарства, так і при складанні репараційних вимог до Німеччини та її союзників. Тому документація обліку економічних втрат УРСР за роки окупації є, загалом, достовірною та повною. Вона висвітлює обсяг пограбування та експлуатації Рейхом окупованої території України й є надійним джерелом для вивчення цього питання.

1. *В боях за Донбасс: Сб. док. и мат. – Донецк, 1949; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Сб. док. та мат. – К., 1951.*
2. *Друга світова війна в документах ЦДАГО України (1939–1945 рр.): Темат. покажч. / Упор. Т. Гриценко та ін. – К., 1998.*
3. *Держархів Чернігівської обл. – Ф. р-3013. – Оп. 1.*
4. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2408.*
5. *ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 1.*

6. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 52.
7. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 54.
8. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2408.
10. Держархів Чернігівської обл. – Ф. р-3013. – Оп. 1. – Спр. 5.
11. Держархів Харківської обл. – Ф. П-2. – Оп. 14. – Спр. 1
12. Держархів Чернігівської обл. – Ф. р-3013. – Оп. 1. – Спр. 100.
13. Держархів Сумської обл. – Ф. р-2191. – Оп. 1. – Спр. 101.
14. Держархів Чернігівської обл. – Ф. р-3013. – Оп. 1. – Спр. 92.
15. Держархів Харківської обл. – Ф. П-2. – Оп. 14. – Спр. 129–139.
16. Держархів Донецької обл. – Ф. р-1838. – Оп. 1. – Спр. 40.
17. Держархів Чернігівської обл. – Ф. р-3013. – Оп. 1. – Спр. 102.
18. Держархів Донецької обл. – Ф. р-1838. – Оп. 1. – Спр. 52.
19. Держархів Донецької обл. – Ф. р-1838. – Оп. 1. – Спр. 52.
20. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 33.
21. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 51.
22. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 52.
23. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 54.
24. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 56.

Zhiglo V.V. Ukrainian Extraordinary Commission archival documents about the losses and crimes causing by the German invaders: storing, source criticism, information potential. In this article the complex of archival documents, formed as the result of the Ukrainian Extraordinary Commission about the losses and crimes caused by German invaders work are analysed. The main stages of its formation, especially the concentration of archival institutions in the country and their source capability are examined.

Key words: archival institutions, Ukrainian Extraordinary Commission, Central State Archives of higher authorities and government of Ukraine occupation.

О. Г. Ликова

ФОРМУВАННЯ КЕРАМОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ-ЗАПОВІДНИКУ УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Описано ключові моменти формування керамологічної джерельної бази в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Виділено створення структурних підрозділів музею, які займаються її формуванням.

Ключові слова: керамологічні джерела, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, бібліотека, архів, керамологічна колекція.

Термін «керамологія» походить від грецьких слів «ceramos» (глина) і «logos» (слово, знання, вчення, наука) і буквально означає «знання про глину». Відповідно «українська керамологія» – наука, яка вивчає українське гончарство, кераміку. В літературі термін «українська керамологія» вперше з'явився 1995 р. у статті О. Пошивайла – «Гончарство і Україна», в якій автор закликав вивчати власну кераміку, знайдену на українських етнічних територіях і акцентував увагу на тому, що «збірник має зінтегрувати здобутки української керамології в світовий науковий і культурний процес» [1, 17]. Нині термін «керамологія» остаточно утвердився в українській науковій літературі.

Зацікавленість керамологічними знаннями припадає на останню чверть XVIII ст. Ще в 1786 р. А. Шафонський детально описав Чернігівське намісництво, в другому томі якого розміщена інформація про гончарний цех у Чернігові, його структуру, звичаї й основні цехові знаки (прапор, сукно, цешка) [2, 301]. Це перше письмове свідчення суто керамологічного спрямування, що дійшло до наших днів. Сплеск зацікавленості керамікою в Україні припадав на першу половину XIX ст. Цьому сприяв розвиток археологічної діяльності й, як результат, створення перших музеїв з ко-

лекціями кераміки (переважно, знайденої в процесі розкопок археологічних пам'яток). В окрему наукову дисципліну українська керамологія почала формуватися відносно недавно – з середини 1990-х рр. Рушійним фактором цього процесу стало створення 1986 р. в Опішному першої профільної керамологічної музейної установи – Музею гончарства (доручення Ради Міністрів УРСР від 11 березня 1986 р. і рішення Полтавського облвиконкому від 12 серпня 1986 р.). На його базі, через три роки, згідно постанови Ради Міністрів України від 3 листопада 1989 р., почав розвиватися Державний музей-заповідник українського гончарства в Опішному – всеукраїнський центр дослідження, збереження та популяризації гончарної спадщини України. 29 березня 2001 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ «Про надання Державному музею-заповіднику українського гончарства статусу національного».

На сучасному етапі розвитку керамології, вкрай актуально систематизувати й аналізувати спадщину попередників як основи подальшого наукового розвитку, зайнятися розробкою теоретичних проблем науки, вивченням умов становлення й розвитку керамології в Україні. Основою розвитку будь-якої наукової дисципліни є формування власної дослідницької бази джерел. Вчені-керамологи у дослідженнях використовують три основних джерела: керамологічні колекції, письмові документи й аудіовізуальні матеріали. Оскільки українська керамологія в окрему наукову дисципліну сформувалася на базі Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, то у цій статті відзначимо формування основних наукових джерел у ньому. Так, невдовзі після створення Музею розробив наукову концепцію діяльності [3, 16–18], основою якої стало:

- збирання кераміки та предметів побуту гончарів;
- формування національної скарбниці гончарних виробів;
- проведення комплексних наукових експедицій на території України та поза її межами, з метою вивчення національного гончарного промислу, фіксації, опису місцевих ремесел, сучасних форм їх побутування;
- наукове дослідження історичних шляхів від найдавніших часів до сьогодення, його зв'язки з гончарством інших народів та іншими видами народної творчості;
- вивчення особливостей розвитку та побутування гончарства серед локальних груп українців, що проживають за межами України;
- формування книгозбірні з питань гончарства, складання бібліографічних показників з питань функціонування гончарного промислу;
- формування національного архіву українського гончарства;
- укладання картотеки и словника гончарів України;
- укладання словника народної гончарської термінології;
- написання «Енциклопедії українського гончарства»;
- створення каталогу-довідника творів українських гончарів, які зберігаються в музеях та приватних зібраннях;
- проведення симпозіумів гончарства, науково-практичних конференцій, семінарів, практикумів з проблем і питань гончарного промислу;
- видання щорічника наукових праць та щорічного збірника польових етнографічних матеріалів, іншої наукової та науково-популярної літератури про гончарство, путівників, буклетів, художніх листівок, брошур, плакатів, значків;
- видання ілюстрованих каталогів, альбомів з творів народного мистецтва;